
12

Che vuoi?

Epiloog in enkele contrapunten

Mark Kinet

Als hoofdredacteur van de reeks *Psychoanalytisch Actueel* ben ik telkens verheugd wanneer ze als platform kan dienen om een welgekozen thema van een belangrijke psychoanalytische denker grondig in het Nederlandse taalgebied te introduceren. Zo werden met *Eros op de scène* (2021) en *Het kinderlijk trauma* (2023) respectievelijk Joyce McDougall en Sándor Ferenczi uitgebreid besproken. In dit boek komen de figuur en het denken van Jean Laplanche aan bod. Andermaal valt mij de eer te beurt een epiloog te schrijven. Ik heb veel waardering voor Laplanche en besteedde aan hem reeds vele bladzijden (Kinet 2023, 2024), maar aangezien dit boek overwegend instemmend klinkt, zal ik vooral enkele contrapunten produceren. Ze slaan op het statuut van psychoanalytische theorie en op enkele perspectieven die in dit boek wat onderbelicht blijven, namelijk de lacaniaanse inspiratie en evolutie- of neurobiologische ontwikkelingen. Ik zal eindigen met een klinisch/autobiografisch fragment waarin een en ander wordt verlevendigd en verenigd.

Theorie

Naast vertaler van Freuds werken en co-auteur van de klassieke *Vocabulaire de la psychanalyse* (1967) wordt Laplanche in dit boek 'één van de

grootste theoretici van de freudiaanse psychoanalyse' (Hebbrecht) genoemd. 'Onvermoeibaar bezig met een freudiaanse exegese' (Dejours) is hij alleszins een van haar grootste schriftgeleerden. Volgens Marx is niets zo praktisch als een goede theorie en verwijzend naar een citaat in dit boek van Van Haute (Plass) kan ze ook belangrijke klinische implicaties hebben, maar vrij naar Charcot *cela n'empêche pas les faits d'exister*. Zelf verkiez ik daarom ongesatureerde theorie. Ten eerste moeten we immers steeds de kaart(en) van het gebied blijven onderscheiden. De psyche heeft – ten tweede – ontelbare facetten en je kan haar vanuit zeer diverse optieken bestuderen. Mits voldoende geïntegreerd levert dit een beeld op dat de complexe psychische werkelijkheid allicht nog het meest benadert. Ik heb – ten derde – nogal wat sympathie voor Freuds metafoor van de psychische kristalstructuur (1933a, p. 125) die bij eenieder volgens andere breuklijnen uit elkaar valt. Dit kristalprincipe ligt ten grondslag aan de zogenaamde *patho-analyse* van Jacques Schotte (Feys 2009, p. 160) waarbij men pas door het pathogene te bestuderen het normale leert te begrijpen (Freud 1890a, p. 2). Om al deze redenen sluit ik me aan bij de reserves van De Vleminck tegenover een *grand unifying theory* zoals die van Laplanche en verkiez ik een (meer) caleidoscopische kijk op psychopathologie. Dixit Freud (1933a, p. 82) koken vele psychiaters en psychotherapeuten soepjes op zijn vuur. Een onderdeel van zijn gedachtegoed wordt dan telkens therapeutisch uitgegroot en/of verabsolueerd. Iets gelijkaardigs kan ook gebeuren op theoretisch vlak. Door Laplanche wordt de verleiding bijvoorbeeld uitgegroot, waar ze bij Klein, Bion en Winnicott ontbreekt.

Je comprends

Terwijl de meeste groten uit de Angelsaksische psychoanalyse *experience-near* (bijvoorbeeld vanuit de psychologie of psychiatrie) beginnen, is dit voor de Franstalige psychoanalyse niet zo evident. Menigeen komt er vanuit de filosofie bij de psychoanalyse terecht. Dit geldt ook voor Laplanche, die chronologisch een filosofische, psychiatrische en psychoanalytische opleiding genoot. Ik stond elders al stil bij het verschil tussen het empirisme van *I see* en het rationalisme van *Je comprends* om taal- en cultuurverschillen binnen de psychoanalytische beweging te commentariëren (Kinet 2006, 2024). Zoals dit ook bij een schematisch en een poëtisch taalgebruik geldt, zijn ze welteverstaan complementair en hebben ze elk hun waarde. Waar er binnen de International Psychoanalytical Association tegenwoordig grote diversiteit en pluralisme heerst,

wordt de wereldwijde psychoanalytische beweging tot op heden echter gekenmerkt door een schisma, waarbij de World Association of Psychoanalysis immers van uitdrukkelijke (zoal niet uitsluitende) lacaniaanse signatuur blijft. Deze *grand écart* blijft mogelijks nog het meest overeind binnen de Franstalige psychoanalyse. Of is het toeval dat in dit boek enkel (de Canadees) Scarfone (tweemaal) alsook De Vleminck (tweemaal) en De Wolf (driemaal) in hun referenties verwijzen naar Lacan?

Eclips

Dit is om meerdere redenen opmerkelijk. Eerst en vooral was Laplanche tot 1963 bij Lacan in analyse en bezocht hij (samen met onder meer Daniel Lagache en Daniel Widlöcher) ook diens seminars (Bailly 2009). Samen scheurden ze zich van hem af om de Association Psychoanalytique de France (erkend door de IPA) te stichten (Roudinesco 1982). In diezelfde periode werd Lacan als opleidingsanalyticus door de IPA gewraakt, terwijl heel wat van zijn discipelen er later hoge ogen zouden gooien. Naast Laplanche vermeld ik zijn kompaan Jean-Bertrand Pontalis, maar ook Didier Anzieu en Daniel Widlöcher, die het zelfs tot president van de IPA heeft geschopt (Bailly 2009).

Dat Laplanche zich van Lacan distantieerde, heeft niet noodzakelijk iets problematisch. Misschien zelfs integendeel. Aristoteles liep gedurende twintig jaar school in Plato's Academie, maar ontwikkelde daarna een geheel andere filosofie en stichtte met het Lyceum ook een eigen school. Ik heb dit altijd voorbeeldig gevonden, want (ook) de psychoanalyse behoort mijns inziens te leiden *voorbij* de identificatie (*le franchissement du plan de l'identification*) (Safouan 2005, p. 68).

Andere kwestie is echter hoe Laplanche de wortels van zijn gedachtegoed eclipseert. Zelf wijnboer vult hij zijn nieuwe zakken immers grotendeels met oude lacaniaanse wijn. Schertsend verdient deze dan ook het etiket *Appellation d'origine non contrôlée*. Wat is zijn 'fundamentele antropologische situatie' immers anders dan de confrontatie met het opake verlangen/genieten van de moeder? Het kind staat vroeg of laat perplex. *Che Vuoi? Que me veut l'Autre?* Wat wil de grote Ander van mij?

Het is een raadsel waarover Lacan het voor het eerst had in zijn seminarie van 6 februari 1957 (Lacan 1960, 1994). Het is *le Désir de la Mère* waar slechts de fallische functie (*le Nom/Non du Père*) een 'stokje' voor kan steken. Elders gebruikt hij het beeld van de bidsprinkhaan die tijdens de coitus het mannetje wel eens zou kunnen verslinden. De angst die daarbij optreedt, is dat het kind 'iets' is of heeft dat aan de bidsprinkhaan ontbreekt (Miller

2002, p. 76). Op een ander moment heeft Lacan het in dezelfde lijn over de krokodillenbek van de moeder in wiens kaken het kind kan komen klem te zitten (Lacan 2007, p. 112).

Lacaniaans gezien dient de vader inderdaad niet alleen om de moeder te verbieden aan het kind, maar ook het kind aan de moeder. Hij vervult als dusdanig naast zijn prohibitieve ook een (voor de ontplooiing van het kind minstens even belangrijke) protectieve functie. Ik keer hier op het einde van deze bijdrage nog op terug. Ondertussen is het wellicht voldoende duidelijk: naast het belang van taal en betekenaar vormt de ontmoeting met de grote Ander een sjibbolet van de lacaniaanse benadering.

Asymmetrie

Het belangrijkste aan Laplanches fundamentele antropologische situatie lijkt me ook daar de asymmetrie te zijn tussen het kleine kind en de grote volwassene. De andersheid van de laatste constitueert het subject en deze asymmetrische intersubjectiviteit zorgt voor de transformatie van instinct naar drift en voor een wezenlijk paradoxale menselijke (psycho)seksualiteit (Stein 2007, Kinet 2023). Samen met de fysiologische immaturiteit en de langdurige afhankelijkheid die ermee gepaard gaat, raakt het mensenkind op quasi-natuurlijke wijze geïmpregneerd (Laplanche zou spreken van *implantation*), niet alleen door de seksualiteit, maar meer algemeen door de verdeeldheid van de grote Ander. Een titel van Antoine Mooij (2015) parafraserend is de mens van in den beginne in de greep van (moeders) taal en van cultuur. Zoals het eten van levende wormen aan de ene kant van de wereld walging en afkeer oproept, zo geldt het aan de andere kant als smakelijke kost. Wat we (niet alleen culinair) wel of niet lekker vinden, *lijkt* natuurlijk maar wordt bepaald door wat de grote Ander lust. Uiteraard geldt dit evenzeer in *sexualibus*.⁶⁸

Vanaf zijn tweede seminarie (1955, pp. 275-288) maakt Lacan onderscheid tussen kleine ander en grote Ander, en de psychoanalyticus moet volgens hem dit onderscheid steeds strikt voor ogen houden. De kleine ander (of a) is de ander gelijke. Hij is zowel alter ego als spiegelbeeld en behoort voluit tot het imaginaire (quasi-ethologische) register van spiegel(ing), gehechtheid en verleiding dat we in belangrijke mate delen met

68 Ik herneem in de twee volgende alinea's voor een stuk het lemma dat ik in het *Psychoanalytisch woordenboek* over de grote Ander schreef (Kinet 2013a).

de dieren. De grote Ander (of A) is de Ander in zijn radicale alteriteit en wordt door Lacan gelijkgesteld met de symbolische orde met haar wet en/van taal. Vrij naar Descartes: 'Zij denkt, dus ik ben', of in een befaamde lacaniaanse slogan: het onbewuste is het vertoog van de grote Ander. Dit onbewuste is (in een andere oneliner) gestructureerd als een taal en het nestelt zich onder de huid (*entre cuir et chair*) (Lacan 1986, p. 64, p. 75). In een neologisme is de kern van ons wezen dan ook niet intiem, maar 'extiem' (Schokker & Schokker 2000): een 'buiten' dat (paradoxaal) van binnen werkzaam is. In zijn ruimere betekenis is de grote Ander de schatkamer van betekenaar en cultuur die bepaalt hoe we eten, slapen, ons kleden, genieten, sterven, enzovoort. Lacan hanteert deze abstracte termen nota bene niet om moeilijk te doen, maar opdat zij bruikbaar zouden blijven, ook voor (cultureel tegenwoordig zo) variante invullingen.

In dit boek wordt meermaals gesproken van Freuds copernicaanse omwenteling: de mens als gedecentreerd wezen, die zich bij Freud echter (gezien zijn erg biologische opvattingen over infantiele seksualiteit) onvoldoende van een ptolomaeïsch gezichtspunt zou hebben verwijderd. In die zin zou/wou Laplanche deze *faux pas* van Freud herstellen door het belang van de ander/moeder voorop te stellen. Andermaal treedt hij daarmee in de voetsporen van Lacans zogenaamde (want evenzeer radicaliserende) *retour à Freud*.

Freuds verleiding

Aanvankelijk ontwikkelde Freud een trauma- of verleidingstheorie ter verklaring van de etiologie van de neurosen. Het kind werd in deze theorie beschouwd als de passieve recipiënt van seksuele avances door volwassenen. Deze grensoverschrijdingen zijn enigmatisch, worden niet geïntegreerd, blijven als vreemd voorwerp in het psychisme aanwezig en verkrijgen pas in een tweede (post-puberale) tijd en met terugwerkende kracht hun pathogene en traumatiserende lading. De patiënt begint dan (pas) te lijden aan zijn herinneringen. Binnen zijn *Neurotica* lag immers een traumatische etiologie (stevast van seksuele aard) aan de basis van de hysterie (Freud 1896). Bij het verlaten van zijn *Neurotica* verschoof het accent bij Freud (1905d) van de externe naar de psychische realiteit en van herinnering naar fantasme, zonder dat evenwel de mogelijke realiteit van trauma werd ontkend. Het is (slechts) trigger van of van invloed op de polymorf perverse dispositie van het kind. Het gaat dan om de verleiding als structureel of universeel in plaats van acciden-teel trauma. Er ontstaat onvermijdelijk een spraakverwarring tussen de

kinderlijke, speelse taal van de tederheid en de volwassen taal van de seksuele passie (Ferenczi 1932).

In navolging van psychoanalytici, zoals Ferenczi en Jean Laplanche, spreekt Julia Kristeva in het begin van haar *Histoires d'Amour* (1985) dan ook over het niet op te heffen traumatische karakter van de menselijke seksualiteit. In de zo(r)gende voedstermoeder zit een duistere/vrouwelijke kant verscholen die raadselachtig en bedreigend is. Bracha Ettinger (2006) spreekt van de *femme fatale Autre Mère*. Haar *Gestalt* valt te herkennen in de mythische harpijen, sirenen en gorgonen, in Semiramis, Helena van Troje of Cleopatra. Maar ook in bijvoorbeeld *La traviata*, Emile Zola's *Nana* of Wedekinds *Lulu*.

Laplanches verleiding

Jean Laplanche (1987) knoopte met zijn algemene verleidingstheorie terug bij Freuds *Neurotica* aan. Denkend aan de *holding/molding* van Winnicott (1971) wordt de klei van de kinderlijke seksualiteit door de *caretaker* (gewoonlijk de moeder) geboetseerd. De volwassene kan niet anders dan onbewust seksueel reageren op de eerste interacties met het *infans*. Willens nillens communiceert hij in deze intieme contacten zijn fantasieën en affecten. Niet zo verschillend van Lacan ontwikkelt de menselijke seksualiteit zich voor Laplanche op basis van symbolisch-imaginaire structuren die aan het kind voorafgaan. Ze worden geregeld door het lustprincipe, maar in tegenstelling tot behoefte en vraag (*besoin* en *demande*) is het verlangen (*désir*) volledig afhankelijk van gefantaseerde voorwaarden die aan objecten en activiteiten worden opgelegd.

Laplanche heeft geargumenteed hoe fantasie de cruciale link vormt tussen de uitwendige seksualiteit van moeders enigmatische boodschappen en het inwendige van het zogenaamde *objet-source* (Laplanche 1999). Dit bron-object is Laplanches woord voor de (oer)verdrongen bron van de drift: het onvertaalde deel van de moederlijke verleiding. Dit sluit rechtstreeks aan bij zowel het driftconcept (op de grens tussen soma en psyche) van Freud (1915c) als bij Lacan die de drift een 'montage' noemt (Lacan 1973, p. 169). Er moet een vooraf bestaande somatische reactiviteit zijn, maar er is een verleiding door de archaische moeder nodig om dit in een drift te veranderen (Laplanche 2002, p. 52). Op dit infantiele moment probeert het kind de seksuele (en dus opwindende) boodschap te ontcijferen en ontstaat er een auto-erotische voorlust. Wat niet ge-contained wordt, bezinkt in het onbewuste. Het blijft er voortbestaan als een harde en reële kern van onbewuste fantasieën. Hij is evenmin

symboliseerbaar als Freuds navel van de droom of de driftwortel van het symptoom (Zeuthen & Gammelgaard 2010, p. 11). Het is niet meer noch minder dan het Ding of het (niet-symboliseerbare) reële van Lacan.

Samengevat zet Laplanche de lacaniaanse positie gewoon verder: hij is anti-monadisch, a-biologisch en anti-evolutionair. Voor Freud was de verleiding nu eens een werkelijke historische gebeurtenis, dan een fantasie veroorzaakt door een innerlijke en wezenlijk biologische aan-drift. Laplanche verwerpt een te eenvoudig of-of verhaal over verleiding als historisch versus gefantaseerd. Verleiding is alomtegenwoordig en grijpt voortdurend plaats als gevolg van de ongelijkheid en asymmetrie tussen de kleine die opkijkt naar de grote Ander die 'iets' van het kind lijkt te verlangen en daarvan lijkt te (willen) genieten.

Lost in translation

De theorie van Laplanche verbindt onderling twee concepten, de fundamentele antropologische situatie en de (oer)verdringing, als een gebrek aan vertaling. Voor wat het 'fundamentele' betreft: de asymmetrie die de vroegkinderlijke relatie kenmerkt, is die van het 'onschuldige' kind dat nog ontdaan is van een seksueel onbewuste in aanwezigheid van een volwassene die wèl door dit seksuele onbewuste is getekend/verdeeld (Tessier 2014, p. 171). Deze asymmetrie wordt niét gedacht in de relationele of intersubjectieve stroming en ze herhaalt zich ten dele binnen de therapeutische relatie waar de 'behandeling van het enigma' (Laplanche 2011, p. 280) kan hernomen worden. Het onbewuste is in de optiek van Laplanche het resultaat van een soort vertaalfout (ibid., p. 115).

Laplanche postuleert dat het instinct in dit asymmetrische proces tot menselijke seksualiteit wordt getransformeerd en het subject zich vormt (Kulish 2019). Volgens hem wordt het kind als het ware door min of meer raadselachtige volwassen seksualiteit *getroffen*. Het organiseert dan de eigen seksualiteit rond deze (micro)traumatische evenementen uit zijn levensgeschiedenis. Dit leidt tot een particulier psychoseksueel parcours dat als een impliciet sjabloon voor latere verlangens en opwinding fungeert.

Menselijk?

Wat het 'antropologische' van de situatie betreft: psychoanalytici zoals Fons Van Coillie (2004, 2022, 2024, p. 216) wijzen telkens weer op het

gevaar van antroponegatie (De Waal 2016). Ze is het tegendeel van antropomorfisme en betreft niet het toeschrijven van menselijke karakteristieken aan dieren, maar omgekeerd de (wezenlijk narcistische) neiging van de mens zijn verwantschap met onze dierlijke broeders en zusters te miskennen. Van Coillie verwijst hiervoor (2024, p. 217) onder andere naar een spraakmakend artikel in *Nature* over honderdvijftig jaar onderzoek naar cultuur bij chimpansees (Whiten e.a. 1999), zoals dit blijkt uit gereedschapsgebruik, jachtstrategie, nestbouw, geneeskundige planten, maar ook hofmakerij en lichamelijk contact. Niet alleen *homo sapiens*, maar ook olifanten, eksters of dolfijnen zijn in staat tot *mirror-self recognition*. Het zo typische en ‘exclusief’ menselijke zelfbewustzijn bouwt zich volgens primatoloog Frans De Waal fylogenetisch op laag per laag (2016, p. 252), net zoals dat volgens Daniel Stern met het zelf in onze ontogenese gebeurt (Stern 1985).

Ook de neuropsychoanalyse hamert in de natuur op verschillen *of degree* en niet *of kind* (Darwin 1871, p. 85). Naar het voorbeeld van de affectieve neurowetenschapper Jaak Panksepp benadrukt met name Mark Solms telkens weer de continuïteit tussen de mens en andere zoogdieren. Hij deelt met hen meer noch minder dan zeven emotioneel-instinctieve systemen die zowel neuro-anatomisch en -fysiologisch als gedragsmatig duidelijk van elkaar te onderscheiden vallen. Ze worden als dusdanig met hoofdletters geschreven: SEEKING/LIKING, ATTACHMENT/PANIC/GRIEF, CARE, RAGE, FEAR, PLAY en (last but not least LUST). Freuds Es is in Solms’ optiek een instinctief/driftsysteem en het onbewuste een (talig) geheugensysteem (Solms 2013).

Al te menselijk!

In mijn *De geest van de drift* (2022) citeerde ik dan ook Freud:

Dit algemene (Es-Ik-Boven-Ik) schema van het psychisch apparaat zal men ook voor de hogere in psychisch opzicht op de mens gelijkende dieren kunnen laten gelden. Overal waar, zoals bij de mens, een vrij lange periode van kinderlijke afhankelijkheid heeft bestaan, kan men een Boven-Ik postuleren. Een scheiding tussen Ik en Es is een onontkoombare hypothese.

(Freud 1940a, p. 79)

Onze naaste dierlijke verwanten zijn inderdaad niet (louter) instinctief voorgeprogrammeerd. Ze krijgen een uitgebreide opvoeding in

impulsbeheersing (De Waal 2022, p. 214) en ze gebruiken seks (zoals mensen) om relaties te verdiepen, elkaar te troosten, te keuren of om plezier of genot te beleven (Wrangham & Peterson 1998, p. 198). Met vier jaar borstvoeding zijn ze lang in de leer voor het verwerven de meest complexe vaardigheden en omgangsvormen (De Waal 2022, p. 312 e.v.).

Drie zaken onderscheiden ons nog het meest van mensapen: de paarvorming, de symbolische/digitale taal die bijvoorbeeld wetenschap, kunst en religie mogelijk maakt en ten slotte onze seksualiteit die immers in het teken staat van allerhande taboe. Zo is er bij de bonobo's nauwelijks verschil tussen sociaal en seksueel gedrag (de Waal 2022, pp. 295-296), terwijl de menselijke seksualiteit zich beweegt tussen schaamte en walging, verbod en genot, het pikante en het degoutante (Van Coillie 2022).

Bij de mens heeft seksualiteit bovendien geen rechttoe rechtaan teken-waarde. Niet een Porsche, maar een *deux-chevaux* geldt in bepaalde kringen als meest sexy. Een 'marcelleke' zal voor sommigen meer gensters slaan dan een das van Armani en een poeslief maagdje dient het weleens af te leggen tegen een gelaarsde kat. Het heet dan dat signalen en symbolen bij de mens *betekenaars* zijn. Ze verkrijgen hun onstandvastige betekenis door de zowel diachrone als synchrone context waarin ze verschijnen.

Betekenaar

Laplanche zou zich vooral verzet hebben tegen Lacans hegemonie van de betekenaar (zoals hij wel vaker als louter verbaal wordt begrepen). Hij stelt hier als alternatief begrip 'boodschap' tegenover. Zoals ik andermaal in het *Psychoanalytisch woordenboek* samenvatte (Kinet 2013b), ontleende Jacques Lacan de concepten 'betekenaar' en 'betekende' aan Ferdinand de Saussure (1916), maar wijzigde hij tegelijkertijd het statuut van de betekenaar (bv. Lacan 1953, p. 26; 1957b, p. 497) door hem een materialistische essentie (als motorisch gearticuleerd foneem) toe te kennen. Als concept komt de betekenaar niet voor in het werk van Freud. In tegenstelling tot het teken is de betekenaar niet door een vaste koppeling met de betekenis verbonden. Betekenis kenmerkt zich door een onophoudelijk verglijden *onder* de betekenaar. Koppeling ontstaat op het moment dat het gebruik van een betekenaarsketting met betekenden wordt verbonden zodat (dan pas) betekenis ontstaat. Het is alleen deze betekenende articulatie (Lacan 1959, p. 550) en de samenhang tussen betekenaars die de zoektocht naar betekenis bepaalt

(Lacan 1957b, p. 502). Met een knipoog naar Derrida's *il n'y a pas de hors-texte* geldt voor de lacaniaanse betekenaar: *il n'y a pas de hors-contexte* (Derrida 1967).

Vanwege Lacan krijgt deze betekenaar het primaat toebedeeld. Betekenaars zijn talige basiselementen die onderling verschil maken. Ze drukken geen voorafbestaande betekenis uit, maar produceren betekenis al naargelang de context – in de klinische situatie is dit de diachrone context van het verhaal en synchrone context van het overdrachts-tegenoverdrachtsgebeuren. De taal is voor Lacan geen systeem van tekens, maar van betekenaars. Het veld van deze betekenaars is het veld van de grote Ander. Het freudiaanse (in tegenstelling tot bijvoorbeeld het cognitieve/descriptieve) onbewuste gaat volgens Lacan in die zin niet vooraf of ligt niet ('preverbaal') ten grondslag aan de taal, maar is omgekeerd veeleer haar resultaat of effect. In die zin heeft slechts de mens als spreekwezen een onbewuste.

Opaak

In de communicatie tussen kind en grote Ander spelen ook enigmatische (ik verkies: opake) betekenaars. Het kind staat perplex vanwege de (zowel voor de volwassene als voor het kind) tegelijk betekenisvolle als ondoorgrondelijke impliciete boodschap die erin zit vervat. Ze bevat een spanningsverhogende/opwindende voorlust die onbewust en bij herhaling het verdere psychoseksuele door en omwille van deze *jouissance* zal markeren (Bazan 2016, Kinet 2023a). Ik noem herhaling en *jouissance* in één adem omdat een (non-)verbale handeling wordt herhaald, niet omdat ze bevrediging of ontspanning oplevert, maar omdat ze op zich genotvol is. Een kort maar mooi voorbeeld ter verduidelijking: stel je voor dat iemand je met een handdruk begroet, maar dat dan diens knijpen in je hand zonder aanwijsbare reden blijft insisteren. Je zou deze aanhoudende handdruk zeker ervaren als iets 'vies': een ongewenste seksualisering die plaatsgrijpt mogelijk (zo niet uitsluitend) buiten het bewustzijn van de betrokkene (Žižek 2020, p. 209).

Het is een opake betekenaar waarin opwindend en verleidend op onvatbare wijze samenkomen: een boodschap die zich als een vreemd lichaam inplant. Het is wel duidelijk dát hij betekent, maar niet wát hij betekent. Het is een open vraag die de (kinderlijke) psyche kan blijven achtervolgen. De boodschap van de Ander wordt 'gecompromitteerd' en heeft een naargeestig effect op de jonge ontvanger. In de meer

hedendaagse termen van Fonagy (2006) en Target (2007) maakt de spiegelende/mentaliserende Ander van het kind niet alleen een geheel. Het feit dat deze *crazy* grote Ander de seksualiteit van het kind niét of discordant spiegelt/mentaliseert, maakt dat beide partners in deze interactie als het ware op 'borderline' niveau functioneren (Stein 2007, p. 13). Laplanche ziet het onbewuste als bij uitstek door het seksuele gemarkeerd, want de funderende interacties tussen kind en volwassen zijn willens nillens van de ouderlijke seksualiteitsbeleving doordeesemd.

Neuropsychanalyse

Ariane Bazan (2015) maakt door middel van een lacaniaanse neuropsychanalyse begrijpelijk wat wezenlijk is voor seksualiteit. Ik herneem beknopt een eerdere gedetailleerde bespreking (Kinet 2022, 2023a,b). Behoeftte aan lucht, voeding, vocht of stoelgang zijn voorbeelden van noden die bevrediging kunnen opleveren op vlak van plezier en affect. Een tekort van het inwendige lichaam wordt opgeheven en er is een adequate actie mogelijk. Ter hoogte van de erogene zones bestaat er evenwel geen homeostatisch criterium vanwege het inwendige lichaam. Het is (louter) de motorische actie die plezier teweegbrengt en een (volledig) adequate actie is onmogelijk. De motorische actie – voor Bazan is de betekenaar in eerste instantie een motorpatroon – kan op drie manieren tot ontspanning leiden: de actieve, de passieve en de reflexieve – waarbij het subject zichzelf (Freud: auto-erotisch) tot object neemt.

De aanzet voor het seksuele is enerzijds afkomstig van tactiele stimulatie van de genitalia en de erogene zones die een onzinnig genot opleveren. Tegelijk beklemtoont Bazan het belang van de grote Ander/de symbolische orde die alle objecten animeert (Mosri 2019, pp. 141-143).

Het seksuele is losgekoppeld van elk homeostatisch ankerpunt en de architectuur ervan wordt bepaald door een symbolische orde die haar spanningsregulatie bepaalt. In tegenstelling tot de behoeften situeert het seksuele zich niet in het dieptelichaam, maar in het (dwarsgestreepte) oppervlaktelichaam (dat bij de gewervelden boven op het dieptelichaam is komen te liggen) en in de erogene zones – in haar definitie: vooral daar waar het diepte- in het oppervlaktelichaam overgaat. Voor het seksuele gaat het om plezier louter door het motorisch afvoeren van spanning/opwinding. De seksuele objecten zijn singulier en komen tot stand door de contingente geschiedenis van het subject heen. Ze zijn gedeeltelijk representeerbaar en behoren daardoor in een lacaniaanse terminologie

tot het symbolisch-imaginaire. Er is echter ook 'iets': het Ding als een onvoorstelbare rest.⁶⁹

Verleiding *continued*

Welnu, ook in het latere spel van de verleiding tussen volwassenen wordt amper gezegd wat wordt bedoeld. Dat is 'natuurlijk' omdat 'het' simpelweg niet gezegd kán worden. Belangrijkste in de conversatie is de sub-tekst. Daar is niet de vraag 'wie ik ben', maar 'wie/wat ik ben *voor de Ander*'. En bovenal: verlangt deze Ander naar mij? Hoe kan/moet ik zijn om de begeerte van de Ander te wekken?

Het spijt me, Laplanche, maar hier kunnen we niet anders dan finaal de lacaniaans te begrijpen fallus te introduceren. Bij Freud en in het algemeen taalgebruik gaat het om een (mannelijk) anatomisch lichaamsdeel dat vanaf het prille begin (de burgerlijke stand) het geslachtsverschil markeert. Voor Lacan is de fallus veeleer een betekenaar die ons in zekere zin door de natuur wordt aangereikt. Deze fallus is betekenaar van het verlangen en het tekort. In een epigrammatische formulering noemt Paul Verhaeghe (2002) de fallus dat wat we nooit genoeg kunnen hebben of zijn ter opvulling van het tekort bij de grote Ander. Als zodanig speelt hij in de verleiding een sleutelrol. Beide partijen voeren met deze fallus een *kiekeboe*-spelletje op. Ze presenteren zich als antwoord op elkaars tekort, maar maken ook telkens zelf deze *make belief/faire semblant* ongedaan. Beide verlangen immers verlangd te worden, maar ze zijn anderzijds bang gereduceerd te worden tot passief object van het verlangen van de Ander. Wat immers als tijdens de hete daad blijkt dat ik ben wat aan de bidsprinkhaan/krokodil ontbreekt, zodat het liefdesspel nachtmerrie wordt en ik verslonden word? Een van Lacans (1975b, p. 17; 1991, p. 134) bekendste slogans – '*Il n'y a pas de rapport sexuel*' – is mogelijk dan ook nog wat zacht uitgedrukt. Ten eerste slaat de onmogelijkheid van een (naadloos) 'rapport' niet alleen op het geslachtsverschil, maar ook op het generatieverschil en ten tweede schuilt in en achter het 'rapport' zelfs een (levens)gevaar!

69 Vergelijk in dit boek met Lecoq en De Vriendt.

I have a dream

Ik zal de grote Ander, verleiding en betekenaar, maar ook Freud, Lacan en Laplanche om te besluiten verlevendigen aan de hand van een droom waaruit ik midden in de nacht ontwaakte.⁷⁰

Ik was op een weg en hoorde achter mij luide motoren die mij achtervolgden. Dan lag ik op een operatietafel (ik had blijkbaar een ongeval gehad) en werd verzorgd door een aantrekkelijke vrouwelijke spoedarts. Het ging er van beide kanten flirterig aan toe. Ze gaf me haar visitekaartje, wat ik (ook al in mijn droom) een eigenaardige *démarche* vond. Het kaartje was gescheurd, maar met de nodige moeite kon ik het lezen: *Adeline Van Balkom*. Er was ook een telefoonnummer, maar ik slaagde er niet in het te noteren.

Bij het wakker worden dacht ik meteen aan de volgende zaken. De luide motoren deden mij niet alleen aan drift, maar ook aan ‘zwaantjes’ denken: een brigade van de Belgische gendarmerie die (althans in mijn kindertijd) met Harley Davidson motorfietsen patrouilleerde. Dan dacht ik aan een kop-staartaanrijding die mijn vader had toen ik ongeveer tien jaar oud was. De voorgaande chauffeur stapte daarbij gezwind uit zijn voertuig en stelde zich (nochtans niet geüniformeerd) als volgt voor: Rudi Peeters, rijkswachter. Waarop mijn vader ad rem antwoordde: Jan Kinet, beroepsmilitair. Hij was adjudant bij de luchtmacht en ik heb deze repliek altijd een mooie fallische prestatie gevonden. Ook heb ik met hem tot mijn puberteit (nadien en verbaal gaf hij forfait) veel plezier beleefd aan allerlei motorische activiteiten, terwijl mijn – in mijn toenmalige ogen – saaie moeder haar vrije tijd met de lectuur van vrouwenmagazines doorbracht.

Ik kan mij voorstellen dat heel wat mannen na zo’n droom in de buitenwereld op zoek zouden gaan naar Adeline Van Balkom. Als die naam klaar en duidelijk in een droom opduikt, kan dat toch geen toeval zijn? Ongetwijfeld betreft het een droom-van-een-vrouw en heeft de droom simpelweg een profetisch karakter! Als je daar niet achteraan gaat, achter welke dame dan wel?

Een definitie van normaliteit is: mensen die denken dat hun dromen niets betekenen. Dat is bij mij (al dan niet gelukkig) niet meer het geval. Getroffen door de specificiteit van de naam liet ik mijn gedachten verder gaan.

⁷⁰ Zie ook Kinet (2024b), waar ik hem naar analogie met Freuds Signorelli uit de eerste bladzijden van zijn *Psychopathologie van het dagelijks leven* (1901b) en vanwege zijn tekstuele karakter besprak.

Er zat zeker *adel* in Adeline. In een vorig leven had ik ongetwijfeld de neiging sommige vrouwen te idealiseren en ze op een aristocratisch voetstuk te plaatsen. Dergelijke dames waren voor mij niet alleen ‘*ma-dame*’, maar ook ‘*grande dame*’. De enige ‘Adeline’ die ik kende, was Adeline Van Waning. Ik weerhield het fonetische: waan. Bij Van Balkom had ik andere associaties. Ten eerste dacht ik aan het akoestisch verwante ‘balkon’. De troubadour staat aan het balkon van zijn dame en in het Zuid-Nederlands wordt de boezem ook weleens het (min of meer groot) balkon genoemd. Andere (fonetische) associatie was: bal, kom! Dat verwees me dunkt dan weer naar een welwillende zoal niet tot paren bereide attitude en mag misschien wel het tegenovergestelde van ‘castrerend’ heten.

Verleiding verder *continued*

Mijn moeders balkon mocht (letterlijk en figuurlijk) gezien worden. In de teksten van Freud markeerde ik ooit (natuurlijk veelzeggend) een passage waar hij Molière (1664, III, 2) citeert: ‘*Couvrez ce sein, que je ne saurais voir. Par de pareils objets les âmes sont blessées. Et cela fait venir de coupables pensées.*’ Ik vertaal: ‘Bedek die borst, die ik niet zou mogen zien. Door zo’n objecten worden zielen gekwetst. En dat doet schuldige gedachten verschijnen.’

In mijn droom voelde ik me een beetje schuldig omdat ik Adelines visitekaartje te zien kreeg. Ik zag immers iets dat niet voor mijn ogen bestemd was. Ik lag op de operatietafel en was overgeleverd aan vrouwelijk kunnen. Had ik vooral een ‘boodschap’ aan zorg en behandeling of (ook) aan erotische liflafjes? Het is natuurlijk niet omdat de bevallige spoedarts haar visitekaartje toont, dat ik hiermee ook op pad moet gaan. De arm van de wet is gelukkig ergens in de buurt. Psychoanalyse wordt nota bene weleens afgekort met ‘PA’!

Mijn vorig leven is inderdaad in mijn huidige veranderd sinds ik met psychoanalytici/vaderfiguren werd geconfronteerd die er niet alleen voor mij waren, maar die ook op tijd en stond iets te zeggen hadden. Het maakt dat ik inmiddels Freuds Signorelli, Lacans (sporadisch dermate merkbare) spel van de betekenaren en Jean Laplanches oorspronkelijke verleiding van binnen en van buiten heb leren kennen.

Iedereen weet dat *it takes two to tango*. Tegenwoordig is het dan ook op tijd en stond: *thanks, but no thanks*. Met dank aan de derde.

Literatuur

- Bailly, L. (2009). *Lacan. A Beginner's Guide*. London: Oneworld.
- Bazan, A. (2015). Het wezenlijke van seks. Een metapsychologische denkoefening op het snijvlak tussen neurowetenschap en psychoanalyse. In M. Kinet & K. Baeten (red.), *Psychoanalyse en/als seksuologie?* (pp. 37-59). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Bazan, A. (2016). Trauma en de dopaminerge inschrijving van het evenement. Aan ene zijde van het lustprincipe ligt de demonische herhalingsdwang. In M. Kinet (red.), *Trauma binnenstebuiten* (pp. 95-116). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Darwin, C. (1871). *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex. (facsimile)* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1981.
- Derrida, J. (1967). *De la grammatologie*. Paris: Minuit, 1997.
- De Waal, F. (2022). *Anders. Gender door de ogen van een primatoloog*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas Contact.
- Ettinger, B. (2006). *The Matrixial Borderspace. Essays by Bracha Ettinger*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Evans, D. (1996). *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis*. London: Routledge.
- Feys, J.-L. (2009). *L'anthropopsychiatrie de Jacques Schotte. Une introduction*. Paris: Hermann.
- Fonagy, P. (2008). A genuinely developmental theory of sexual enjoyment and its implications for psychoanalytic technique. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 56, II-36.
- Freud, S. (1890a). Psychische behandeling (behandeling van de ziel). *Werken 1* (pp. 97-116). Amsterdam: Boom, 2006.
- Freud, S. (1901b). Psychopathologie van het dagelijks leven. *Werken 3* (pp. 57-317). Amsterdam: Boom, 2006.
- Freud, S. (1905d). Drie verhandelingen over de theorie van de seksualiteit. *Werken 4* (pp. 9-118). Amsterdam: Boom, 2006.
- Freud, S. (1915c). Driften en hun lotgevallen. *Werken 7* (pp. 17-44). Amsterdam: Boom, 2006.
- Freud, S. (1933a [1932]). Colleges inleiding tot de psychoanalyse. Nieuwe Reeks. *Werken 10* (pp. 77-232). Amsterdam: Boom, 2006.
- Freud, S. (1940a [1938]). Hoofddlijnen van de psychoanalyse. *Werken 10* (pp. 443-503). Amsterdam: Boom, 2006.
- Green, A. (1995). Has sexuality anything to do with psychoanalysis? *International Journal of Psychoanalysis*, 76, 871-885.
- Kinet, M. (2006). *Freud & Co in de psychiatrie. Klinisch-psychotherapeutisch perspectief*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2013a). <https://psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/ander-ander/>
- Kinet, M. (2013b). <https://psychoanalytischwoordenboek.nl/lemmas/betekenaar-betekende/>
- Kinet, M. (2022). *De geest van de drift. Over neuropsychoanalyse*. Antwerpen/'s-Hertogenbosch: Gompel&Svacina.
- Kinet, M. (2023a). *The Spirit of the Drive in Neuropsychoanalysis*. London/New York: Routledge.
- Kinet, M. (2023b). Psychoanalytische seksualiteit. Tien nawoorden. In W. Heuves & N. Silvester (red.), *Seks in de praktijk* (pp. 125-142). Antwerpen/'s-Hertogenbosch: Gompel&Svacina.

- Kinet, M. (2024). *Een psychodynamische psychiatrie. Beter door waarheid*. Antwerpen/'s-Hertogenbosch: Gompel&Svacina.
- Kinet, M. (2024b). Mijn Signorelli-moment. *Tijdschrift voor Psychoanalyse & haar toepassingen*, 30, 169-171.
- Kristeva, J. (1985). *Histoires d'amour*. Paris: Gallimard.
- Kulish, N. (2019). Reckoning with sexuality. *International Journal of Psychoanalysis*, 100, 1216-1236.
- Lacan, J. (1953). Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse. In *Écrits* (pp. 237-322). Paris: Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1955). La chose freudienne ou sens du retour à Freud en psychanalyse. In *Écrits* (pp. 401-436). Paris: Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1960). Subversion du sujet et dialectique du désir dans l'inconscient freudien. In *Écrits* (pp. 793-827). Paris: Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1966). L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud. In *Écrits* (pp. 493-528). Paris: Seuil, 1966.
- Lacan, J. (1973). *Le Séminaire. Livre XI. 1964. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1975a). *Le Séminaire. Livre I. Les écrits techniques de Freud. 1953-1954*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1975b). *Le Séminaire Livre XX. Encore. 1972-1973*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1978). *Le Séminaire. Livre II. Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse. 1954-1955*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1986). *Le Séminaire. Livre VII. L'éthique de la psychanalyse. 1959-1960*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1991). *Le Séminaire. Livre XVII. L'envers de la psychanalyse. 1969-1970*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1994). *Le Séminaire Livre IV. La relation d'objet. 1956-1957*. Texte établi par J.A. Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (2007). The Seminar of Jacques Lacan Book XVII. The Other Side of Psychoanalysis. 1969-1970. Ed. J. A. Miller. Transl. R. Grigg. New York: Norton & Co.
- Laplanche, J. (1976). *Life and Death in Psychoanalysis*. Transl. J. Mehlman. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- Laplanche, J. (1987). *Nouveaux fondements pour la psychanalyse. La séduction originale*. Paris: PUF.
- Laplanche, J. (1989). *New Foundations for Psychoanalysis*. Transl. D. Macey. Oxford: Blackwell.
- Laplanche, J. (1992). *Seduction, Translation and the Drives*. Eds. J. Fletcher & M. Stanton. London: Institute of Contemporary Arts.
- Laplanche, J. (1997). *Le primat de l'autre en psychanalyse*. Paris: Flammarion.
- Laplanche, J. (1997). The theory of seduction and the problem of the other. *International Journal of Psychoanalysis*, 78, 653- 666.
- Laplanche, J. (1999). *Essays on Otherness*. London/New York: Routledge.
- Laplanche, J. (2002). Sexuality and attachment in metapsychology. In D. Widlöcher (éd.), *Infantile Sexuality and Attachment* (pp. 37-45). New York: Other Press.
- Laplanche, J. (2011). *Freud and the Sexual. Essays (2000-2006)*. Transl. J. Fletcher, J. House & N. Ray. New York: International Psychoanalytic Books.
- Laplanche, J. & Pontalis, J.-B. (1967). *Vocabulaire de la psychanalyse*. Paris: PUF.

- Miller, J.-A. (2005). Inleiding tot de lezing van Lacans seminarie X over de angst, aan deze zijde van het verlangen. *INWIT*, 1, 61-107.
- Molière (1664). *Le Tartuffe, ou l'imposteur*. Paris: Gallimard, 2013.
- Mooij, A. (2015). *In de greep van de taal*. Amsterdam: Sijbbolet.
- Mosri, F.D. (2019). Report on the 20th Congress of the International Neuropsychanalysis Society, Brussels, Belgium, 2019: 'Satisfaction at last: Neuropsychanalysis on sex, drive, and enjoyment', *Neuropsychanalysis*, 21, 139-159.
- Roudinesco, E. (1982). *Histoire de la psychoanalyse en France*. Paris: Seuil.
- Safouan, M. (2005). *Lacaniana. Les séminaires de Jacques Lacan. 1964-1979*. Paris: Fayard.
- Saussure, F. de (1916). *Écrits de linguistique générale*. Éd. S. Bouquet & R. Engler. Gallimard: Paris, 2002.
- Schokker, J. & Schokker, T. (2000). *Extimiteit. Jacques Lacans terugkeer naar Freud*. Boom: Amsterdam.
- Solms, M. (2013). The Conscious Id. *Neuropsychanalysis*, 15, 5-19.
- Solms, M. (2021). *De verborgen bron. Reis naar de oorsprong van het bewustzijn*. Amsterdam: Bezige Bij.
- Stein, R. (2007). Moments in Laplanche's Theory of Sexuality. *Studies in Gender and Sexuality*, 8, 177-200.
- Stern, D. N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.
- Target, M. (2007). Is our sexuality our own? A developmental model of sexuality based on early affect mirroring. *British Journal of Psychotherapy*, 23, 530.
- Tessier, H. (2014). The Sexual Unconscious and Sexuality in Psychoanalysis. Laplanche's Theory of Generalized Seduction. *The Psychoanalytic Quarterly*, 83, 169-183.
- Van Coillie, F. (2004). *De ongenode gast*. Amsterdam: Boom.
- Van Coillie, F. (2022). Het probleem van de seksualiteit. Wat is het probleem? *Tijdschrift voor Psychoanalyse en haar toepassingen*, 28, 254-264.
- Van Coillie, F. (2024). Wat we kunnen leren van ethologen over seks en gender. In J. De Vleminck & M. Thys (red.), *Queer. Een psychoanalytische queeste* (pp. 215-230). Antwerpen/'s-Hertogenbosch: Gompel&Svacina.
- Verhaeghe, P. (2002). *Over normaliteit en andere afwijkingen*. Leuven/Leusden: Acco.
- Whiten, A. et al. (1999). Cultures in chimpansees. *Nature*, 399, 682-685.
- Winnicott, D.W. (1971). *Playing and Reality*. London: Tavistock
- Wrangham, R. & Peterson, D. (1998). *Agressieve mannetjes. Over mensapen en de oorsprong van geweld bij de mens*. Amsterdam: Nieuwezijds.
- Zeuthen, K. & Gammelgaard, J. (2010). Infantile sexuality: the concept, its history and place in contemporary psychoanalysis. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 33, 3-12.
- Žižek, S. (2020). *Sex and the Failed Absolute*. New York: Bloomsbury.